

<https://helda.helsinki.fi>

Meri kuljettaa kieltä : virolaisia lainasanoja suomen murteissa

Björklöf, Sofia

2018-09

Björklöf , S 2018 , ' Meri kuljettaa kieltä : virolaisia lainasanoja suomen murteissa ' , Kielikello , Vuosikerta. 51 , Nro 3 . < <https://www.kielikello.fi/-/meri-kuljettaa-kielta> >

<http://hdl.handle.net/10138/309197>

cc_by
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Artikkeli 3/2018

Sofia Björklöf

Meri kuljettaa kieltä

– virolaisia lainasanoja suomen murteissa

Viron murteisiin ja puhekieleen on lainautunut ja yleiskieleen on tietoisesti lainattu paljon sanastoa suomesta. Onko suomessa kuitenkaan virosta lainattuja sanoja?

Suomen yleiskielessä tiedetään olevan vain muutamia virolaisia lainasanoja. Näitä ovat *koostua*, *lavastaa*, viron mallin mukaan muodostettu *lennokki* sekä todennäköisesti *siili* ja mahdollisesti *kullero* (viroksi *koostuma*, *lavastama* 'ohjata; (kuv.) lavastaa', *lennuk* 'lentokone', *siil* ja *kullerkupp*). Vanhassa kirjasuomessa on myös jonkin verran todennäköisiä tai mahdollisia virolaislainoja (esim. *nuhdella* merkityksessä 'rangaista', viroksi *nuhtlema* 'rangaista').

Murteissa virosta lainattuja sanoja on kuitenkin paljon enemmän. Nämä lainat keskittyvät Suomenlahden itäosaan alueille, joilla perinteisesti on ollut tiiviit yhteydet virolaisiin: Kymenlaaksoon, Karjalan kannakselle ja Suomenlahden ulkosaarille. Näillä alueilla virolaiset ovat menneinä vuosisatoina käyneet vaelluspyynnissä, ja toisaalta viime sotiin asti erityisesti itäisen Suomenlahden saarten asukkaat kävivät virolaisten kanssa niin kutsuttua seprakauppaa. Inkerin suomalaismurteissakin on virolaislainoja sekä Viron läheisyyden vuoksi että Inkerissä asuneilta virolaisilta saatuina.

Muutamien lainasanojen esiintymispitäjien sekä aineellisen kansankulttuurin perusteella myös kansatieteilijä Ilmar Talve on osoittanut, että Viron pohjoisrannikon asukkailla on ollut tiiviit kosketukset Kaakkois-Suomen länsiosaan. Nämä yhteyksistä kertovat sanat olivat Kannaksella 'rukkiä' merkinnyt **vokki** sekä Kymenlaaksossa 'karstaa' ja 'hametta' merkinneet **raasi** ja **sielikko**. Ne on lainattu viron samanmerkityksisistä sanoista *vokk*, *kraas* ja *seelik*.

Kymenlaaksossa suunnat sekaisin

Kymenlaakson murrealueeseen kuuluvat mantereen lisäksi Haapasaari ja Suomenlahden ulkosaarista Suursaari. Tässä esitettävät sanat esiintyvät saariston lisäksi nimenomaan Kymenlaakson mantereella.

Kahden ilmansuunnan, etelän ja lounaan, nimitykset ovat Kymenlaaksossa yleiskielen puhujan näkökulmasta

käytännössä vaihtaneet merkitystään viron merkitysten mukaisesti. Sana **etelä** 'lounas, lounainen' on lainattu Kymenlaaksoon viron sanasta *edel* (genetiivissä *edela*), joka merkitsee juuri 'lounasta'. Viron kielessä *lõuna* tarkoittaa puolestaan 'etelää', ja tämäkin sana on lainattu alueelle muodossa **lounat** 'etelä'.

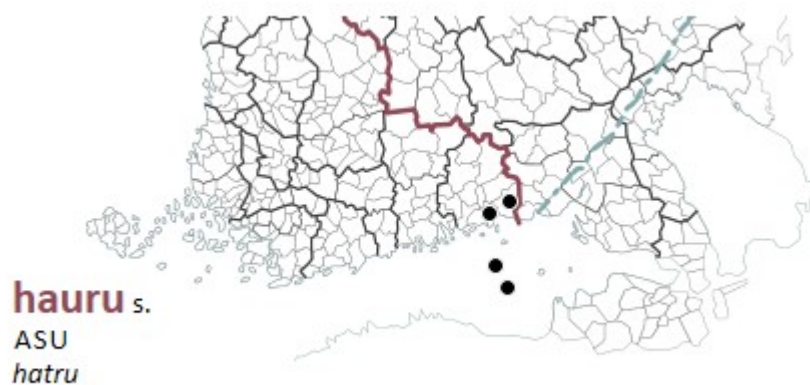
Hieman vastaavanlainen ilmiö on sanan **otsa** lainautuminen virosta. Sen merkitys Kymenlaaksossa on suunnilleen sama kuin viron sanan *ots*: 'jonkin esineen tai asian pää, reuna' (virossa *ots* 'pää, pääty, puoli, kärki; loppu; otsa'). Kieleen voidaan siis lainata myös sana, jolta näyttävä mutta muuta merkitsevä sana siinä jo tunnetaan.

Meri, rumalukset ja seprat

Virolais-suomalaisten kontaktien maantiede näkyy siinä, että lainatuissa sanoissa on selvästi mereen liittyvää ainesta. Kymenlaakson sana **hatru** 'ruskolevä; tumma merenpohjassa oleva levä' on laina viron samanasuisesta ja -merkityksisestä murrenasanasta.

'Uimista' on merkinnyt **ujua**, virossa *ujuma*. 'Siivoamista' ja ennen kaikkea 'perkaamista' merkitsevä viron *rookima* on lainattu Kymenlaaksoon muodossa **ruokkia**, joka on sinänsä jo suomen yleiskielessä tunnettu sana, kuten edellä mainitut ilmansuuntien nimitykset ja *otsa*.

Viron koillisrannikon murrenasanasta *puost(as)* 'jäälohkare, jääryykkiö' on saatu **puosta** 'rannalle keväällä ajautunut paksu jääkerros; vaahto rannalla, rannalle ajautunut roska'. Yhteen pitäjään, Kymiin, on lainattu tietynlaista alustyyppiä merkitsevä **ryyspiikki**. Tämä laina on saatu virolaisesta murrenasanasta *rüüspiik*, joka on puolestaan lainasana ruotsista.

© Kotimaisten kielten keskus 2011–2018

Kartta 1. Sanan "hatru" levikki Suomen murteiden sanakirjassa.

Oma lainasanaryhmänsä ovat aikansa elinkeinoihin ja kulttuuri-ilmiöihin liittyvät termit. **Rumalukset**, **rumannukset** tai **rumennukset** tarkoittavat 'jossain työssä tai matkalla ensimmäistä kertaa olevan muille tarjoamaa kestitystä'. Näiden murre sanojen takana ovat viron sanat *rumal* 'tyhmä' ja *rumalus* 'tyhmyys': tästä ominaisuudestaan ensikertalainen pääsi kestitemällä. Kyse oli useimmiten hylkeenpyynnissä tai nuotanvedossa tarjotusta kahvista tai viinasta.

Viinan tarjoamisen tavan tunsi myös jokainen **sepra** 'kauppatuttava, ystävä'. Sana on tuttu käsitteestä seprakauppa, joka oli periytyviin kumppanuussuhteisiin perustunutta kalan ja viljan vaihtokauppaa. *Sepra* on laina viron 'ystävää' merkitsevästä sanasta *sõber*, todennäköisimmin sen murteellisesta muodosta *sepr(a)*. Sanalla *sõber* on viron yleiskielessäkin historiallinen merkitys 'pysyvä kumppani tietyissä molemminpuolisissa kauppasuhteissa'.

Aatti, vanataati!

Vanhoista sukulaisista – tarkemmin sanottuna isoisästä – on käytetty virosta lainattuja nimityksiä **suurisä** ja **suurtaati**, viron murteissa *suurisa*, *suurtaat*. Sana **taati** tarkoittaa Kymenlaaksossa ensisijaisesti 'isää', mutta se voi tarkoittaa myös 'isoisää'. Yleisvirossa isoisä on puolestaan *vanaisa*, "vanhaisä", ja onpa myös 'vanhaa' merkitsevä *vana* lainautunut Kymenlaaksoon ja ulkosaarille. Viron sanasta *aitäh* 'kiitos' on taas lainattu lastenkielinen **aatti**, **aitti**.

Nyt jo unohtuneen tilavuusmitan nimitys **kylmetty** on saatu Kymenlaaksoon viron sanasta *külimit*, murteessa *külmet*. Jokapäiväisten vaatekappaleiden nimityksistä ovat lainautuneet **särkki** 'paita' sekä jo mainittu **sielikko** 'hame', virossa *särk* ja *seelik*, murteissa myös *sielik*.

Mielenkiintoinen on viron partikkelin *ära* lainautuminen. Virossa tämä partikkeli on hyvin yleinen, ja sillä on paljon eri merkityksiä, mm. 'irti, pois'. Kymenlaaksoon *ära* on lainautunut muodossa **erään** ja merkityksessä 'irti, pois'. Sana **erään** on esiintynyt myös vanhassa kirjasuomessa.

Kymenlaaksossa pelkästään mantereella esiintyviä lainoja on kuitenkin vähän, sillä useimmat sanat on tunnettu myös saarilla. Vain kaksi viimeksi mainittua lainasanaa, *sielikko* ja **erään**, on merkitty muistiin ainoastaan mantereelta eikä lainkaan saarilta.

Toropilli soi Karjalan kannaksella

Kannakselaisessa **elotuvassa** 'suuri väentupa, jossa oleskellaan; asuintupa' saatettiin syödä **kartoolia** ja **saijaa**, siis 'perunaa' ja 'vehnäleipää', viroksi *elutuba*, *kartul* ja *sai* (genetiivissä *saia*). Saatettiinpa siellä myös **jampsia** 'kinastella, ärsyttää, jankuttaa', polkea **vokkia** eli rukkia, heittää **pukerpallia**, kuperkeikkaa, tai puhallella **toropilliin**, ruokoiseen paimenpilliin, jossa on neljä reikää ja tuohesta tehty suukappale. Sanat ovat lainautuneet viron samaa merkitsevistä sanoista *jampsima*, *vokk*, *kukerpall* ja *torupill*. 'Kuperkeikkaa'

merkitsevän sanan muoto **kuukerpalli** esiintyy laajemmin Kymenlaaksossa.

Helluntaista käytettiin nimitystä **neljät pyhät**, Kivennavalla jopa **nelipyhä**, viroksi *nelipühad*. 'Perhosta' merkitsevä *lipilintu* on todennäköisesti virolaisvaikutusta sanasta *liblikas*. Kotieläimiä Kannaksella pidettiin **koppelissa**, siis 'pienellä aidatulla peltotilkulla, haassa'. Se on mahdollinen laina viron sanasta *koppel* 'haka, laidun'.

Runni ja muuta Kannaksen rannikolle ajautunutta

Meren läheisyydestä Kannaksella kertovat **pirkkeli** 'mastosta haarautuva, purjetta levittävä puu', **runni** 'ahtojää, matalikolle ajautunut jääryykkiö' ja **tepuska** 'pitkävirtainen nuottarukkanen'. Sanat on lainattu viron samanmerkityksisistä murrasanoista *pirkel*, *(k)runn* sekä *tääbusk*, joka on alkujaan venäläinen laina.

Adjektiivia **tihti** 'tiivis, tiukka, tiheä' (virossa *tiht*, *tihi* 'tiheä') voi helposti ajatella käytetyn esimerkiksi veneen tiiviydestä, ja kalastajasta on voinut tulla **ärevä** 'käreä, karhea; vihainen, suuttunut' (virossa *ärev* 'levoton'), ellei hänen veneensä ole pysynyt tiiviinä. Samanmerkityksinen sana on lainattu toiseenkin suuntaan: Koillis-Viron rannikolla puhutuissa viron murteissa tunnetaan suomalaislaina *tiivis*. Virolaislaina *tihti* taas on myös Kymenlaakson saariston sana.

Erikoista käskymuotoista partikkelia **las** 'anna(s), annahan' (esim. *las kattoo* 'katsotaanpas') käytettiin Kannaksella ja Inkerissäkin erityisesti puheenvuoron alussa. Virossa taas merkitykseltään hieman laajempi *las* on aivan tavallinen ja paljon käytetty apuverbi. Se, että tämä sana esiintyy suomessa vain kaakkoismurteissa, kertoo ilmeisestä laina-alkuperästä.

Substantiivin **läkki** 'lähtö' levikki taas rajoittuu ainoastaan Kannakselle. Sen alkuperä on todennäköisesti viron sanassa *läki* 'lähdetään!', joka ääntyy kutakuinkin [läkki].

Ruokatavaroita Suomenlahden ulkosaarille

Erityisen paljon virolaislainoja on Suomenlahden ulkosaarilla puhutuissa murteissa. Suursaari kuuluu asutushistoriansa vuoksi Kymenlaakson murrealueeseen, kun taas Tytärsaari, Lavansaari ja Seiskari kuuluvat Etelä-Karjalan murrealueeseen, kuten Karjalan kannaskin.

Seprakaupasta ja perunanmyynnistä kertovat ulkosaarten 'perunaa' merkitsevät lainat **kartuli** ja **tuhli**, viron yleiskielessä *kartul* ja viron joissakin murteissa *tuhli*. Yhteiseen työntekoon viittaa **seltsi** 'joukko, seura', joka on laina viron sanasta *selts* 'seura, seurue; yhdistys; yhtiö; laji; seuralainen'.

'Ruoan' merkityksessä on lainattu **toitto**, virossa *toit* (gen. *toidu* [toitu]) 'ruoka, ravinto'. Ruokatavaroiden lainanimityksiä Suomenlahden ulkosaarilla ovat **tanko** 'ryyni', **otratanko** 'ohraryyni' ja **sepikki** 'hiivaleipä, vehnänen'. Ne on saatu viron sanoista *tang* (gen. *tangu* [tanku]) 'ryyni, suurimo', *odratang* 'ohraryyni, -suurimo'

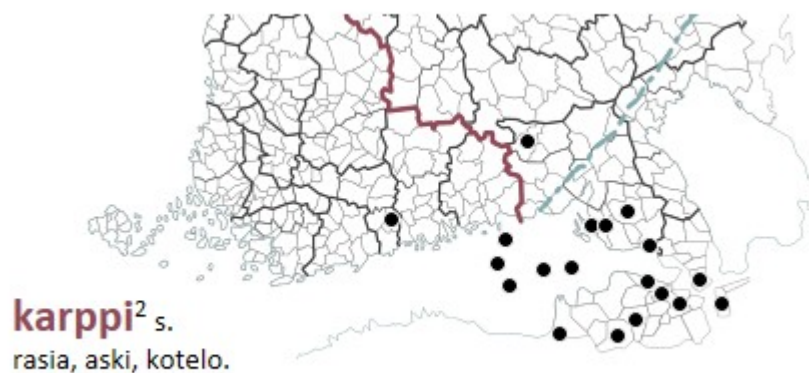
ja *sepik* 'hiivaleipä'.

Paikoin Kaakkois-Hämeessäkin tunnettu **putti** merkitsee 'leivänpaloista, maidosta yms. tehtyä puuromaista lastenruokaa', ja se on lainattu viron sanasta *pudi* 'puuro, leipäkeitto; mitätön, laho, murentunut'. Toisaalta samasta sanasta saatu **puti** tarkoitti 'moskaa, (keitto)jätettä; roskaa, sohjoa'.

Kansanlääkinnässä käytetyn kangasajuruohon (*Thymus serpyllum*) nimitys **kaipooheinä** on lainattu samaa merkitsevistä viron murreksista *kaiba(j)usrohi*, *kaibasrohi*. Tämän yhdyssanan jälkimmäinen osa on saatu ulkosaarille käännöslainana, sillä viron *rohi* merkitsee 'ruohoa', kasvinnimissä myös 'heinää'.

Esineet ja kepposet

Esineiden nimet saadaan usein itse esineiden mukana. Viron sanoista *karp* 'kotelo, rasia, lipas' ja *vaat* 'tynnyri' on lainattu Suomenlahden ulkosaarille **karppi** 'puinen laatikko, rasia' ja **vaatti** 'tynnyri; iso pytty, tiinu'. Virolaisista nimityksistä *sekk* 'säkki' ja *riist* 'työkalu; instrumentti; astia' taas on saatu saarille **sekki** 'säkki' ja **riista** 'astia, kala-astia'. – Viron sanat lainautuvat suomeen usein omistusmuodostaan eli genetiivistä, sillä suomen äännerakenne on sellainen, että sanat päättyvät tavallisesti vokaaliin. Näiden esineitä merkitsevien viron sanojen genetiivimuodot ovat *karbi*, *vaadi*, *seki*, *riista*, ja ne ääntyvät suunnilleen [karpi], [vaati], [sekki], [riista].

© Kotimaisten kielten keskus 2011–2018

Kartta 2. Sanan "karppi" levikki Suomen murteiden sanakirjassa.

Suomenlahden saarten ja Inkerin sana **tykky** on mitä ilmeisimmin juuri viron kautta saatu laina siksi, että sen merkitys on paitsi 'kappale, pala', myös 'tempu, kepponen': viron sanalla *tükk* onkin juuri nämä merkitykset. Suomen murteisiin lainattu sana **tykky** on lisäksi alkanut tarkoittaa 'maapalasta, jäälauttaa'. Tällainen merkityksen erikoistuminen on tavallista lainasanoille.

Kepposia kurjempia asioita merkitsi Kymissäkin tunnettu **kiusta** 'uhma, kiusa', joka on lainaa viron sanasta *kiust(e)* 'uhma, uhittelu, kiusailu'. Sanojen **kahju**, **kahjo** merkitystä nykysuomalainen taas ei arvaa, sillä ne on lainattu viron sanasta *kahju* 'vahinko, haitta, tappio; sääli' ja ne tarkoittavat Suomenlahden saarilla vallankin 'vahinkoa'.

Mereen liittyvää sanastoa on lainautunut tietysti saarillekin. 'Hiekkarantaa, (hienoa) hiekkaa ja hietikko' merkitsevä **liiva** on lainattu viron sanasta *liiv* 'hiekkä'. Kymenlaaksossa tunnettu levää tarkoittava *hatru* on myös ulkosaarten sana.

Paljon lainaa Inkerissä

Useat edellä esitetyt sanat tunnetaan myös Inkerissä puhutuissa suomen murteissa. Inkerinmaalta tallennettuja suomen virolaisia lainasanoja ovat esimerkiksi *aitti*, *puosta*, *elotupa*, *jampsia*, *vokki*, 'kuperkeikka' muodossa *kukkerpalli*, *neljät pyhät*, *koppeli*, *tihti*, *ärevä*, *las*, *seltsi*, *toitto*, *putti*, *karppi*, *riista*, *vaatti*, *tykky* ja *liiva*. Länsi-Inkerin kielitilanne on ylipäänsä ollut erityinen. Siellä on puhuttu rinnan neljää itämerensuomalaista kielimuotoa: suomen murteita, inkeroismurteita, vatjaa ja viroa. Tämä on aiheuttanut sen, että kaikissa näissä kielissä on paljon lainaa toisistaan.

Entä Lounais-Suomi?

Lounais-Suomessa esiintyy joitakin sanoja, joita on pidetty mahdollisina virolaislainoina. Tämän lainautumisen tutkiminen on kuitenkin vaikeaa muun muassa siksi, että Lounais-Suomen ja Viron välisistä kontakteista ei ole sellaisia historiallisia tietoja, joita nuoremmista Suomenlahden yhteyksistä on.

Jo mainittu, Suomenlahdellakin tunnettu **kahju** tarkoittaa Lounais-Suomessa puolestaan 'vääryyttä, vilppiä'. Mahdollisesti viron sanasta *kakk* 'pöllö' (genetiivissä *kaku*) lainattu **kako** merkitsee 'pöllöä' ja myös laajemmin 'hölmöä, tyhmää', vaikka virossa sanalla tällaista merkitystä ei ole.

Lounaissuomalainen linnunnimitys **hakki**, **hakkinen** 'naakka' (*Corvus monedula*) saattaa olla lainaa viron samaa tarkoittavasta sanasta *hakk* (genetiivissä *haki* [hakkij]). Toisaalta *hakkinen* merkitsee muutamissa pitäjissä myös 'kuhilasta', kuten vironkin *hakk*.

Tietynlaisen tilapäisrakennelman nimitys **hakeri** 'riu'uista navetan tai ladon seinustalle tehty heinäsuoja; hökkeli' lienee laina viron sanasta *hagerik*, joka merkitsee 'asuinrakennuksen viereen tehtyä suojaa; hökkeliä'.

Ainutlaatuinen aineisto

Useimmat esitellyistä virosta lainautuneista suomen murre sanoista tuskin ovat enää aktiivisessa käytössä, sillä osa niistä liittyy vanhaan kansankulttuuriin. Toisaalta Karjalan kannaksen ja Suomenlahden ulkosaarten

asukkaat evakuoitiin viime sotien aikaan, ja osa uudelle seudulle asettuneista ihmisistä on myös vaihtanut kielimuotoaan. Yhdennellätoista hetkellä tehdyllä suomen murteiden sanastonkeruulla on kuitenkin pystytty tallettamaan ainutlaatuinen merenylisistä suhteista kertova sanaston kerrostuma.

Esimerkkisanat kartalla

Seuraavien artikkelissa esiteltujen sanojen levikki näkyy Suomen murteiden sanakirjassa kartalla (<http://kaino.kotus.fi/sms/>).

Sanat ovat alla olevassa luettelossa siinä järjestyksessä, jossa ne esiintyvät tekstissä:

Kymenlaakso

etelä 'lounainen'

hatru

aitti

erään

kuukerpalli

Karjalan kannas

jampsia

lipilintu

koppeli

las

Suomenlahden ulkosaaret

kaipooheinä

karppi

kiusta

liiva

Lounais-Suomi

kahju 'vilppi'

hakkinen 'naakka'

kako 'pöllö'

hakeri

Tässä artikkelissa on esitetty lihavoituina tarkasteltavat suomen sanat silloin, kun ne esiintyvät ensimmäisen kerran.

Keskeiset lähteet

Aapala, Kirsti 2008: Siili ja kullero – Viron tuomisiako? – *Kielikello* 2/2008.

Björklöf, Sofia 2018: Uusia lainaetymologioita viron koillisrannikon rantamurteen länsiryhmässä. – Sampsa Holopainen & Janne Saarikivi (toim.), *Peri orthotētos etymōn. Uusiutuva urallinen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 357–487.

Grünthal, Riho 1998: Suomalais-virolaisia meriyhteyksiä ja seprakaupan kielellisiä sivutuotteita. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16.V.1998. SUST 228. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 106–120.

Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

Ojansuu, Heikki 1916: Suomalais-virolaiset kielelliset kosketukset. – Heikki Ojansuu, *Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmää* I. Jyväskylä: K. J. Gummerus osakeyhtiö. 98–202.

Puntila, Matti 2000: Virolaisia lainoja Kymenlaakson murteissa. – Jüri Viikberg (toim.), *Inter Dialectos Nominacue. Pühendusteos Mari Mustale* 11. novembril 2000. Eesti Keele Instituudi toimetised 7. Tallinn: Eesti Keele Instituut. 268–277.

Talve, Ilmar 1972: Suomen kulttuurirajoista ja -alueista. – *Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat* 1971. Helsinki. 185–232.

Äimä, Frans 1901: *Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta*. Vähäisiä kirjelmiä XXXI. Eripainos aikakauskirjasta Suomi (IV: 1). Helsinki: SKS.

Sofia Björklöf

Kirjoittaja on itämerensuomalaisten kielten väitöskirjatutkija, joka työskentelee Kotimaisten kielten keskuksessa virolais-suomalaisen sanakirjan toimittajana.